

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТЕКСТУ

УДК 801.81:398.837(477.87=161.2)''18/19''

Українські похоронні голосіння: сучасне сприйняття і трансформації в побутуванні (на матеріалах експедиції 2008 року в Закарпаття)

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

Кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
e-mail: koval-fuchylo@ukr.net

У статті здійснено порівняльний аналіз стану функціонування похоронних голосінь у Закарпатті на початку XX і XXI ст. Матеріалом для порівняння стали тексти голосінь, які видав Іларіон Свенціцький в «Етнографічному збірнику» (1912), і власні записи автора. У висновках зазначено, що голосіння стали менш популярним жанром, зменшилася кількість їхніх виконавців у населеному пункті. Крім того, сучасні голосіння значно коротші за обсягом і не є обов'язковою складовою похоронного обряду. Все частіше ставиться під сумнів доцільність їхнього виконання на похороні.

Ключові слова: голосіння, функціонування, фольклор, похорон, обряд, текст, трансформація.

Наприкінці листопада 2008 р. тривала експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в Закарпаття. Було обстежено два райони – Воловецький (с. Верхні Ворота) і Міжгірський (села Верхній Бистрий, Присліп, Лозянське, Колочава, Голятин). Матеріали експедиції свідчать, що на сучасному етапі селянське середовище Закарпаття досить добре зберегло фольклорну традицію своїх предків. Так, тут без особливих зусиль можна віднайти інформаторів, які знають колядки, щедрівки, весільні пісні, голосіння, ліричні, духовні пісні. Трапляються оповідачі казок, найчастіше це літні люди. Можна записати чимало легенд, переказів про демонічних істот, мерців, чарівників (бусурканів чи бусуркань), народних молитов, замовлянь, вірувань і звичаїв. У відповідній ситуації можна почути сороміцькі пісні й оповіді. Літні люди із задоволенням діляться споминами про Першу і Другу світові війни тощо. З нашого боку увагу було приділено вивченню стану функціонування похоронних голосінь на сучасному етапі у Закарпатському регіоні.

Сучасний стан побутування похоронної обрядовості в Закарпатті свідчить, що його основні структурні частини збережені в пам'яті носіїв традиції і дотепер існують у відповідній ситуації. Матеріалом для порівняння стали записи похоронних голосінь, звичаїв і обрядів, які опублікували І. Свенціцький [4] та В. Гнатюк 1912 р. у Львові [1]. Вони були надруковані у спареному томі «Етнографічного збірника» і походять із с. Волосянка тодішнього Скільського повіту (записала 1910 р. О. Охри-

мович), нині с. Волосянка Сколівського району Львівської області, а також із с. Зелениця Надвірнянського повіту (записав 1910 р. А. Онищук), нині с. Зелена Надвірнянського району Івано-Франківської області. Ці регіони географічно близькі із місцевістю, яку ми досліджували, а похоронні звичаї цих земель дуже подібні. Назвемо хоча б такі риси. У записах 1910 р. із сіл Волосянки та Зелениці і в наших записах відомі ігри при мерці, труну називають *деревище*, *голосити* – це заводити, йойкати. Цей перелік подібних елементів можна продовжити, про що йтиметься далі.

Трьома структурними частинами похоронної обрядовості в Закарпатті, як і загалом в Україні, є передпохоронні приготування, власне похорон і поминальний обід. Передпохоронні приготування – це обрядодії, які відбуваються тоді, коли людина та її близькі розуміють, що вона незабаром помре. У Закарпатті існує чимало знаків і снів, які віщують смерть. Їх фіксували записувачі і на початку ХХ ст., вони відомі і нині. Перелік таких провісників смерті досьгодні не надто змінився. Так, у збірнику В. Гнатюка зафіксовано таке вірування із с. Волосянки: «Як зозуля сяде си на хату й закує, то кажуть, що у тій хаті смерть буде» [1: 226]. Незвичайну поведінку птахів дотепер вважають провісником смерті: «Є признаки [смерті]. В мене залетів в хату воробець. Розбилося вокошко» (Блинда К.). Смерть віщують певні сни, відомі і колись, і сьогодні: «А як кому снит ся, що дащо упало, то тоди у роду хтось відпаде» [1: 226]; «Я йшла впереді, а він заді, він десь терявся... І він помер. То перед тим такі сни снилися» (Блинда К.); «Дерево тягнуть, дерево живе зрубане, хата нова построена. Біля хати дерева зрубані – на мерця*. Або величезна яма, що не мож вилізти – на мерця» (Бурдун А.); «В мене, як мав вмерти чоловік і син, то зозуля не відходила, а лиш кукала і кукала. А я все на зятя-м ся журила. А очі ми ся так трясли, кліпки. То не на добре, то на біду! Чотири годи ся трясли. І чотири годи зозуля ходила у двір та кукала. Коли вже мав вмерти, то сорока близько на груші заскрекотала. То недобрі гості! Та й раз – чоловік май-май. Тай помер. Дві смерти в ня били нараз. Дві біди. Снили ми ся удовиці. Коли ся снят удовиці, то та жона повдовіє. Я знала, шо я повдовію, шо шось буде недобре» (Бобонич Г.).

У наш час у зв'язку із розвитком медичного обслуговування майже занепали вірування про причини смерті, яких раніше було дуже багато. У Надвірнянському повіті було зафіксовано таке: «Смерть одна, а придобашок [причин] 77». Загально вірять, що – «над християнином висит 77 придобашок», отже для того годі знати, коли, де і серед яких обставин досягне його смерть» [1: 231]. Такі вірування сьогодні побутують хіба що серед літнього населення. Нам вдалося зафіксувати у с. Голятин Міжгірського району дуже архаїчне вірування про людську жертву під час побудови хати, тобто смерть свого чоловіка жінка вважає наслідком згубних дій чарівника-бусуркана. Останній мусив так вчинити, бо ця жертва була необхідною, коли закладали хату на так званому нечистому місці (розмова з Ферінц Євою).

Сьогодні, як і століття тому, актуальним є прощання з людиною при смерті. Знайомі і близькі приходять на примирення чи на розмову до вмираючого: «Чую, же буде вмирати, йду, би ми простила, билисьми в сварці, йду, би ми простила» (Фулитка Г.). До помираючого і сьогодні кличуть священника для сповіді. Колись були дуже поширені вірування про те, що існують певні знаки, пов'язані з приходом духовної особи: «Як горит свічка и як ксьондз уже иде у двері тай задуї (свічу) и дим иде у гору – то буде жити (хорий), а як дим иде у двері – то умре, піде за ксьондзом» [1: 232]. Нині таких вірувань зафіксувати не вдалося.

Особливу увагу під час передпохоронних приготувань звертали і звертають на момент кончини, власне смерті. Відомим дотепер звичаєм є зберігати тишу

* Типологічне вірування із Косівського повіту на Гуцульщині знаходимо у збірнику В. Гнатюка: «Єк буря ломі старі ліси, то буде мор на старі люди, а єк молодник тре, то буде мир на молоді люде» [1: 254].

в цей момент, оскільки гамір, голосіння заважають душі вийти з тіла, можуть продовжити муки вмираючого: «Як християнин умирає, то тота челядь, що є у хаті, родичі вадь хто, не плаче, бо тогди тяжко сконати» [1: 226]; «Переконавшись, що хорий вже мертвий – починають усі плакати; «одно ис чельди виходит на двір и голосит; очи закриє фусткою, або долоньми, зігне сі на прысло и плаче – заводит» [1: 233].

Дотепер існує чимало вірувань у те, що є люди, які не можуть померти без особливої допомоги. Найчастіше це чарівники, так звані «дводушники»: «Ту була жена, вмерла, та круз вікно і чесали». – «Мертву через вікно чесали? А чому?» – «Щось одна знала та наказали своїм дітьом. Шоб так робили. То така была, молоко відбирала, бусурканя. Сказала своїм донькам, і сесяк робили» (Розмова з Ферінц Євою).

Далі тіло обмивають і одягають. Згідно з оповідями респондентів, обмивати тіло кличуть літніх людей, часто вдів і вдівців: «Кого в вас кличуть обмивати людину?» – «Любого чоловіка кличуть такого». – «Не кажуть, що старих жінок?» – «Ну, жінки жінок мують». – «А до чоловіків чоловіків кличуть?» – «Чоловіків». – «З родини?» – «З родини і сусіди». – «А скільки людей?» – «Чотири десь» (Розмова з Ферінц Євою). Те ж зафіксовано у збірнику В. Гнатюка [1: 233].

Після цих приготувань, коли тіло вже готове, починається власне похорон. Відомі звичаї, згідно з якими голосити можна тільки після того, як тіло вже обмите і одягнене: «Як уже мерлець наряджений, то тогди найблизша родичка, хатна, иде и заводит на лауках перед хати» [1: 227].

Оповідачі зазначають, що три доби, коли тіло померлого лежить у хаті (у с. Верхні Ворота Воловецького району – одна доба), необхідно чергувати біля нього. Особливо пильнували, щоб через тіло не перескочив кіт чи кішка: «Як лиш хто в хаті умре, то зараз прячуть кота, або дають до сусіди, бо як би кіт через мерця перескочив, то він ходив би оприрьом, білим котом по сьвіту і приходив би усе до тої хати» [1: 227]. Таке ж вірування було зафіксоване в Закарпатті у с. Буковець (нині Воловецький р-н Закарпатської області.) у 1930-х роках: не пускають тварин у хату, щоб не перейшли через померлого, бо «не мав би супокою» [3: Ф. 14-3, од. зб. 429, а. 61]. Цього звичаю дотримуються дотепер.

Від часу, коли тіло приготоване до поховання, і до моменту, коли домовину опустили в могилу, у денний час лунали і лунають голосіння. Все ж сьогодні спостерігаємо чимало змін у функціонуванні цього архаїчного жанру народної поезії. Вони стосуються насамперед кількості голосінь під час обряду. Століття тому записувачі зазначали таке: «Коло тіла вмерлого в хаті і перед хатою заводять усі кривні і посвоячені жінки, а також куми і сусідки. Під час того, як везуть мерця, заводять тільки кілька жінок, або всі разом, або по дві по одні. Першенство мають найблизші родички померлої людини: мати, дочка і сестра, а також невістка, внучка, невістка (братова), тітка, баба, вуйна, стрийна, стрийчина, уйчина, тітчанка, зовиця, світль, свекра, теща, сваха, кума, сусіда. Заводять найблизші, а дальші тоді, як нема ближших, або як дійсно дуже любили померлого, при величавім похороні для збільшення паради» [4: 24]. Усі ж наші оповідачі констатували, що колись голосили – «заводили, йойкали, кричали» – значно більше, ніж тепер: «Чи кричать за померлим?» – «Та кричать». – «А як кажуть?» – «Ти мене лишаєш, / Куди ти йдеши!? Колись кричали, тепер вже не кричать. Ну, та ще кричать»; «А ще собі пригадайте, як у вас кричат за померлим». – «А вже тепер не кричат, та мало кричат. Давно везли, це я в дитстві била, та тото так голосили селом, йойкали, та ви що! Заводити – тоже є. «За мертвов так, каже, заводять» (Розмова з Фулиткою Г.). «Тепер вже так не голосят, а колись то йдуть і всьов дорогов, родина: Ти няньку мій, ци братку мій, ци... Там споминают, ци мамко...» У голосіннях «такое висловиться, шо... А тепер такой май тишком. Так маленько, коли прикривают» (Лолін В.). Цитата зі збірника голосінь І. Свенціцького свідчить, що голосіння на похороні було звичною й обов'язковою складовою. Практично всі жінки вміли й

могли голосити, що більше, на похороні існувала ієрархія тих, які мали першість у праві голосити.

За століття функціонування голосінь у похоронному обряді на Закарпатті виникла ще одна особливість, про яку раніше не згадували записувачі. Так, на наше запитання про те, хто голосить за померлим, респонденти часто відповідали приблизно таке: «Може йойкати та людина, ктуй ся хоче ся висказати, свою душу відкрити. А інколи така людина замкнута, що не мож, даже слова не скаже» (Блиндя К.); «Хтось у собі, не може йойкати» (Фулитка Г.); «Я то не можу, то всьо наіграное, як людина плаче, то вона не знає, що треба заводити, коли людина іскренно за своїм близьким, то вона серце змикаєся, а душа не може висказатися і всьо» (Сита М.); «Хто хоче, кому жаль, та йойкат, а хто не може йойкати, затягне го жаль, та не може йойкати. То не всі йойкают» (Івашко М.). Зауваження про фізичну неспроможність голосити внаслідок психологічної травми через втрату близької людини, а ще більше репліка про нещирість голосінь свідчить про їхню колишню обов'язковість у контексті похоронного обряду, яка нині вже не настільки актуальна. Колись обов'язково голосили, а якщо близька людина, найчастіше жінка, не вміла цього робити як слід, – голосила інша, часом наймана плакальниця. Сьогодні голосіння лунають дедалі рідше, вони вже не є необхідним типовим елементом, способом переживання горя.

Дивними для сучасної молодої людини закарпатського села є міркування про те, щоб навчатися голосити, що було звичним у 1910-х роках: «Заводити вчить ся одна від другої, «переймают» таки, прислухуючи ся тому під час похорону, або вчать ся у поли, полючи лен, чи на ягодах, але тут ходить головно о «голос» (арію) [мелодію], а не о текст. Також вчать ся заводити малі дівчата, «скотарьки», на толоках, там де пасуть свої «маржини», уряджують похоронні обряди і заводять при тім; заводять нераз жартовно, насміхаючи ся з того, що удає мерця» [4: 24]. Сьогодні таких «музичних уроків» уже давно немає.

Нині вже зовсім дивно звучать зауваження колишніх записувачів про те, що «таку, що не вміє заводити, вважають за людину недотепну, нездару, що не варта того навчити ся; се є сором так само, як соромно не вміти прясти, ткати, робити в поли і т. д.» [4: 24]. Відходять у минуле голосіння, як потроху забуваються і зазначені роботи. Нині на похороні молоді люди якщо й висловлюють свій жаль, то це слова, мотиви, схожі до мотивів голосінь, але вже без відповідної мелодії. Сьогодні навіть для дослідника по-архаїчному звучать питання із «квестіонара» Іларіона Свенціцького «у справі голосінь»: «Чи прийнято учити ся у професіональних плачок голосити?», «Чи переймають одна від другої голосіня? А може і вправляють ся наперед жінки в своїх кружках у голосіню?», «Чи не вміти голосити вважається великим соромом, а вміти голосити приносить честь?» [4: 22].

Усе ж ще й сьогодні можна записати міркування про те, що голосіння повинні звучати на похороні. Саме так вважають літні люди, які подекуди навіть спонукають інших голосити. Оповідачка Бурдун Анна, 1940 р. н., розказала, що коли по сусідству померла літня жінка і ніхто не голосив, вона підмовила одну родичку голосити, а допомогла в цьому склянка горілки: «Коли, знаєши, Клино, вмерла стара Йванькова. Тай прийшла за мнов Настася, тай ми бабу тоту нарядили, усьо, гет поносили, вже била, Салтисся, вишитко, тоди ту ідут – уже піп, бо мают бабу хоронити. А я ї кажу: «Нанашко, пак треба заводити за бабов!» А вона так ся занарила, занарила, так собі випила, коли начала заводити – як лиш хочеш! По-всякому» (Бурдун А.). Нинішнє зауваження оповідачки «треба заводити за бабов» суголосне столітньому зауваженню записувачів похоронних голосінь: «Заводят за померлим тому, що «годить ся»» [4: 24].

Про колишню обов'язковість голосінь на похороні свідчать численні згадки про найманих голосільниць, які можна було зафіксувати і століття тому, і сьогодні

ні: «Давніше не міг бути похорон без заводи і для безрідних наймали плачок – за горілку або сир, солонину, хліб і т. и.» [4: 24].

Під час експедиції ми кілька разів фіксували згадки про найманих голосільниць. Про це нині говорять як про дивину: «А як ваша мати померла, ви за нею йойкали?» – «Я йойкати не можу. А то така біла, що йойкала». – «Спеціально наймають?» – «Так, це було прошле літо, вона вже померла. Попросили її, вона біла родичка, би заводила. То було дуже в моді давно» (Розмова із Ситою М.).

Згадки про найманих плакальниць записувачі фіксували на Закарпатті та Буковині і в довоєнний час. Цікаво, що із Закарпаття, зокрема з Воловецького району, маємо такий запис: «Коли б жінка помершого не могла «голосити» то цю роль виконує близька родичка (в деяких селах зовсім чужі голосять, коли рідні жінка, мама з жалю не може чи не уміє)» [3: Ф. 14-3, од. зб. 429, а. 62]. А ось із Буковини питання про найманих голосільниць викликає сміх: «На питання записувача, чи не наймають голосільниц, засміялися присутні, а стара Марія Купчалко Яковна проказала таке: Раз наймала жінка, щоб друга голосила за її чоловіком, тай дала її мастку крупів тай миску бобу за то, що голосила. Вже несли на цвинтар, а та голосит тай каже:

Дали ми миску бобу,
аби допровести до гробу,
та дали ми миску круп,
та не знаю, каже, як го звут.

А вона (вдова) каже: Федір, кумко, Федір, любко, гоп, гоп, гоп» [3: Ф. 14-3, од. зб. 1261, а. 752]. Фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані на Буковині 1926–1940 рр.). Отже, у Закарпатті звичай наймати голосільниць був збережений значно довше, ніж на Буковині.

Найдовше звичай наймати голосільниць проіснував на Гуцульщині. На початку ХХ ст. (1911 р.) записувачі фіксували таке: «Є такі жінки, що ходять до сісідів голосити за помершим. Вони за се дістають харчове – або яку річ по помершій. По-друге, така жінка має гонор, що гарно (файно) приказує. Голосить звичайно без порядку що до змісту і гадок, те що прийде на гадку з буденного життя» [4: 25–26]. Тут також трапляються іронічні зауваження про незручні ситуації, що виникають на похороні, коли наймана голосільниця не знає чи забула ім'я померлого, які фіксували і фіксують подекуди в Закарпатті і досить часто на Буковині та в інших суміжних регіонах України, зокрема на Опіллі:

Дали ми миску бобу-гугу,
Би я приказовала до гробу-гу-у.
Дали миску круп,
А я не знаю, ек си звут [4: 25–26].

Очевидно, звичай наймати / не наймати голосільниць був пов'язаний із віруваннями й ув'язненнями про те, як треба поховати померлого. Тут зауваження записувачів із Закарпаття і Буковини дещо відрізняються. На Закарпатті «голосять звичайно прозою, хоч деколи слідний ритм і рим; найбільше подобає ся «жалісне» заводжене, т. є. таке, в котрім гарно поетично і з чутєм приговорює ся і таке, що на «файний голос» [4: 24]; водночас на Буковині «плакали тим красше, чим більше «жілю собі дібрали» [4: 24]. Тобто чим більший жаль за померлим, тим кращим виходить голо-сіння, саме таким, що може «розжілобити нарід» [4: 25]. Тут, як і в Закарпатті, були відомі голосіння «стихами» і «звичайною мовою», причому другі набули більшого поширення: «Красшими вважають ся голосіня стихами, а звичайною мовою висказують жалібніші, бо стихові „ни до кожного життя надают си прикладними”» [4: 25]. На Буковині кращими вважали ті голосіння, які більше примушують присутніх плакати за померлим, адже: «Як доуши плачут, то небіщик буде коротший чьис на тім

свікі терпіти, а то ї так послідна прислуга гля небіщика». Інші знов кажуть: «Як щирі плачут рідні, то ї чуже заплаче, котре сумленне» [4: 25]. Отже, у Закарпатті більший акцент робили на естетичному значенні голосінь, а на Буковині – на необхідності не лише описати, возвеличити померлого, а й на потребі оплакати його.

Важливість естетичного значення голосінь у Закарпатті вплинула не лише збереженість традиції наймати голосільниць, а й на необхідність вміти гарно голосити. Причому не лише через жаль за померлим, а й для годиться. Такі міркування нам вдалося зафіксувати під час експедиції: «А може, пам'ятаєте, як хтось за кимось заводив?» – «Та сміялисьмисе раз мало. Каже, баба з нев май більш сердита біла, то чоловікова мати, свекруха, а дочки вже так не заводили за бабов, як невістка. То так прислуховувалися на похороні, що: диви, май більше з нев сердита була, тотя вмерла, ци спеціально так хотіла, ци що, що гет:

Йой, Боже наш, Боже
На кого нас лишаєте,
З ким ми тепер порадимся,
(та всяко, такий акцент)
Що бдеме робити без вас,
Йо-йо-йой!
Йдете ви йдете,
На кого нас лишаєте?
На Бога святого, та так усяко».
(Розмова з Фулиткою Г.).

Зрештою міркування про віршоване голосіння стосується лише минулого, – нині так уже ніхто не голосить, лише подекуди в текстах голосінь на замовлення трапляються римовані рядки:

Йойкат, йойкат,
Анцько, Анцько,
Який молоденький йдеш,
Говорили батьки,
Би ня любив,
А ща тото ня лишив!

Зробили вам хижку
Без віконць,
Без дверей,
Шо вітер в ню не завіє,
Ні сонечко не загіє.
(Полин В.).

Але дотепер розмови із респондентами про те, як хтось за кимось голосив, а особливо про довге, жалібне голосіння часто завершуються репліками про те, що довго плакати не можна: «Кажут, шо як дуже зажаловати, тото недобре. Тяжко, далі снитись, фурт думаєш. Кажут, же не треба так тужити. Бог взяв, та так треба миритися, розрадити» (Фулитка Г.). Таке міркування дає підстави зробити принаймні два висновки, по-перше, що серед функцій голосіння чи не найважливішою є викликати у присутніх почуття жалю за померлим, примусити їх плакати, а по-друге, що довгий плач, особливо плач після похорону небажаний, ба навіть небезпечний.

Небажаним жалем, згідно з уявленнями закарпатців, є тривалий жаль матері за дитиною: «А за дитиною в вас заводили? – «Реве мати без пам'яті!» – «А як?» – «Моя прабаба мала доста дітей, та йден хлопчик маленьким вмер. Вона твердо пищала, ревала. Та прийшла так, поклала відро, а там біла ваприна, рослина така. А там її хлопчик у

вінці. А вона прискочила хапати, а дитинка у небо полетіла. Аби виділа, де та дитина є! З'явило ї ся» (Бобонич Г.); «А кажуть, що не можна мамі за дитиною плакати?» «Кажуть». «Чому?» «Кажуть, же тоді они в воді, в воді лежить» (Фулитка Г.).

Сльози, за народними уявленнями, омивають душу померлого, а за дитиною не треба плакати, вона безгрішна. Сьогоднішні вірування відомі були і століття тому: «Дитину до 7 року життя «нарьжують» на столі, «бо то ангіль». Дитину вбравляють лишень у сорочку, ноги обвивають «плакєнками» (білими платками), а на голову кладуть позліткою прикрашений віночок з барвінку. Дитину ховають лишень «з дяком», а ніколи майже «з ксьондзом»; процесії не беруть також - «ховають лише из хрестом». Як кому вмер дитина, та кажуть: «Дитинка, то мала щербинка – але як Бог озме сторшину з межі дробет (дітий), то най сі не приказує» [1: 234].

Нам пощастило записати архаїчну легенду, яка пояснює, чому за дитиною не треба плакати, а за дорослою, літньою людиною необхідно: «А кажуть, що за старим не треба дуже йойкати?» – «Треба дуже плакати. За молодим не мож плакати. За молодим – не. Бо то дитина, то як... Видите, в мене вмерла дитина, вона мені ся нигди ни приснит, нигди, а вже мама...

Було так, що хлопець ішов лісом та стрітив дівку файну. Така файна дівочка, красива. Та махала хустинув сак таков. А він від неї ту хустину урвав. А она за ним начала йти. Каже: «Придай!» А волосся в неї довгоє било, аж так по землі ся тягло, коси.

– Заплетене чи розплетене?

– Заплетене, коси такі. І вона прийшла до них додому. А він каже: «Мама, я ся на тій дівці ожено. Дивіт, яка красива, міні...» А вона каже: «Та ти не знаєш, шо вона за їдна, як сі на ній будеш женити?» – «Та, я ї люблю».

А ту хустину в замок у чемодан. І вона фурт (все) до того: «Предай мені ту хустину та предай». А вона тоді вродила йому дитину, вродила другу. Жити они, жити. І тут вмер вже їхній чоловік.

– Тато помер?

– Не, не, не. Вмерла її дитина. Її дитина їдна вмерла. І дитину так в нас кладут на стів, нарядут.

Она нич не плаче за дитинов. Она собі ходит по хаті, сміється, говорить собі. І дитину коли брали з стола, а она ся так засміяла, на всю хату. Они на ню дивлят і нич не казали ї.

Тут через тиждень вмер тий ї, старий. Она сіла коло ніг йому там і як начала плакати, і плакала, і плакала, доти, же він вже, газда, начав казати: «Що ти, каже, за батьком так плачеш? За своїов дитинов не плакала, а за батьком так плачеш. Та, каже, він вже старий!» А она каже: «Якби ви виділи, в яким він огни лежить, та й ви би плакали. Кілько я плакала, тільки тот огонь гасився. А не дали-сти ми доплакати до кінця».

Аби-с знала, що то означає – старое!

– Той вогонь – то гріхи?

– То в гріхах він лежить! В них. Та ви запомните собі, кеди в вас піп хороне, та каже: «Господи, даруй ми слъоз тучу! Не вгасаю мою силою твоєю», бо кожій людині спастися хочеса. І не розуміют молодьож того. Я тото всьо розумію, я читати, ні писати не знаю, я то всьо розумію.

Тогди вона... Він ся зібрав і пішов на роботу. Вни ся остали дві із матерьов і дитина їдна. І вона фурт у неї просит ту хустину: «Придайте міні хустину». А вона була повітруля.

– А як то взнали, що вона була повітруля?

– Ни знав ніхто, потім. Чуєте, она всьо знала, всьо виділа, так кажут бусурканя, мала два духи. І тогди сидит она на печи і колише дитину. А мати зварила куліш, поклада на вікно, так увечері було...

– Куліш – то така каша?

– Така каша.

– Із чого?

– Із кукурузяної муки. І поклала на вікно, а она ся дивит, дивит, та коли ся засміяла, так аж зареготіла! А стару тото вже дуже заінтересовало:

– Що ти ся так засміяла?

А она каже:

– Придайте ми хустину та повім вам, всьо вам тогди повім, – каже. – Чого я не плакала за своєюв дитинов, а за тесьтом плакала.

А вона каже:

– Ти втечеш.

– Я не втечу, – каже, – та де.

А коли та хустину витягнула, і вона повіла:

– Ваш чоловік у такім огні горів, що якби були і ви плакали... А мою дитину брали ангелики, а чорт біг, та перекицнувся, а вона ся з того засміяла, бо він не мав права.

Вони взяли, янгелики, і понесли.

– Дитина чиста.

– Дитина чиста, а старий нагрішив та й в гріхах горів. Так жби сти знали. Тоди вона взяла хустину і дитину і пішла.

– А як ставали повітрулями?

– То так ставали вони: коли дитину нехрещену понесе жінка в поле та покладе на межу, знаєте, були межі – доти твоя земля, доти моя.

– Я знаю.

– А прилетит в вітру повітруля нечиста і перемінит дітвака.

– На своє?

– На своє. І тогди там ся зостане каліка, а тоту вона візьме» (Розмова з Івашко Марією).

Суголосне із цією розповіддю столітнє пояснення того, чому плачуть за померлим: «Одно жьиль, а друге за старим коби мож плакати и май більше – то би відплакав, шо би прийшов до Царства лекше, швидче би прийшов. То за малим гріх плакати, бо то ангіль, то сі утопит у слезах. До вісім рік, то ангіль; до вісім рік и читиют, шо «владенец», то значит ангіль, а як уже 8 рік мине, то уже каже: «по гілом душьи», шос собі нагілав, ис тим идеши» [1: 247].

Можна погодитися з А. Кримським у тому, що «перша і основна причина виникнення голосінь за померлими /.../ не релігійна (як це думають деякі дослідники), а чисто психологічна. Людина плаче, коли їй боляче» [2: 68]. Але досить часто, за особливо важких втрат, людина не в змозі пережити горе так, щоб своїми вчинками, спричиненими цим горем, не нашкодити суспільству і собі. Зафіксовані випадки, коли мати, незважаючи на всі звичаї, скакала за дитиною в могилу [5: 86–92]. Тому суспільству слід було виробити певні норми переживання горя, які були своєрідним компромісом між болем того, хто втратив близького, й інтересами, потребами суспільства, тобто між природним виявленням болю і суспільним станом речей. Очевидно, звідси поширені по всій Україні заборони матері йти на цвинтар під час похорону першої дитини. «Мати не йде за «деревищом» і не заводить за першою дитиною» [4: 24]. Така заборона відома дотепер.

Регламентация виявлення, переживання болю через голосіння виявляється, крім іншого, у забороні голосити вночі, відомій як сьогодні, так і століття тому: «А казали, що вночі не можна йойкати? – «Казали, запрецают. У нас вікна не відкривают уночи. А так, де треба, коли не дуже пристутное, то відкривают» (Лолин В.); «Чи кажуть, що вночі не можна йойкати?» – «А, говорили, я то нич не боялася нікого, ні вночи» (Ферніц Є.).

У збірнику В. Гнатюка уміщено таку історію, записану у Снятинському повіті: «Вішов я малим хлопаком, одної ночі во самі вопівночі, місець красно світит, мороз страшний /.../, став на порозі і чую, а то шос іде дорогов і голосит. Так я зачув, шьо то тоненькім, жіночим голосом кажи: Неньтьо моя, неньтьо!.. Отак во. А я шьє собі погадав /.../ шьо то ікоїс нені умерла. А то іде і голосит, а шьєм собі погадав: Удуріла ікас, ци шьо,

шью у ночі так голосит /.../. Але-м однако нікого не видів, лиш чую, шью наперед мене шюс голосит. І так зайшло у оден закуток – зайшло і пропало /.../. На другу ніч повторило си то само сестрі і дьидиви (батькові) і у тім чьисі умерла жінка у сусідстві, нидалеко того кутика, шью голосила» [1: 317]. Суть цієї розповіді у тому, що голосіння, яке звучало у заборонений для нього час, тобто вночі, віщувало смерть.

Заборона голосити під час агонії помираючого, уночі, коли відбувається церковна відправа, після поховання померлого, якої дотримувалися століття тому і дотримуються сьогодні, свідчить про особливе семантичне навантаження голосінь, – це не лише загальноприйнятій, загальноновизнаний, типовий спосіб вираження жалю за померлим. Регламентція голосінь – це точна ознака того, що саме голосіння як жанр, як частина похорону набуло вторинного осмислення і стало метафорою наявності смерті. Звідси відомі випадки вторинних форм функціонування голосінь в оказіональних обрядах, зокрема в обрядах викликання дощу, які дотепер фіксують збирачі.

Спільною рисою функціонування голосінь сьогодні і століття тому є їхня приуроченість до певних етапів похорону: «Як уже мают мерця везти, кладут го у деревище; усі родичі вицолюют го красно, а жони стают заводити» [1: 229]; «Поки має приїхати священник, починає одна з жінок (з «родичів») плакати-голосити над покійним» [1: 245]. «Зачинають заводити зараз, як нарядять мерця; заводять у хаті коло мерця, і перед хатою «на лавках» усі домашні жінки, а відтак заводять усі прихожі своячки, які приходять «д тілу». Під час дороги на кладовище заводять тягом – хиба що утомлять ся дуже, то перестают на хвильку, або як «пан-отець» євангеліє читає; також голосять над гробом перед тим, як засиплють землею. На поминках і в задушині дні не заводять» [4: 24].

Респонденти зауважують, що певні етапи похорону є нагодою для звучання відповідних голосінь: «А коли виносили, тоже йойкали?»

– Не пуцают із хижі.
Не беріт іще, Не беріт,
Най іще побуде в свої хаті...»

«Коло хижі – там вже дяки співають, кажут: «Тихо будьте!» Коли прикривают:

– Відходиш уже,
Прийди, вернися...
Як будеме жити...»
(Розмова з Лолин В.).

«Ви за мамою кричали?» «Та кричала, знаєте, коли забирают із хати...:

– Ти би ще була жила,
Най би ще лежала...
(Розмова з Фулиткою Г.).

Отже, сьогодні оповідачі називають менше моментів на похороні, коли голосять. Як і століття тому особливо багато голосінь у час, коли померлого виносять із хати, а також, коли закривають труну, тобто в моменти особливого напруження, відчуття втрати близької людини. Це свідчить про поступовий занепад традиції голосити. Можна припустити, що голосіння не зникнуть зовсім, проте їх значення і усвідомлення людьми необхідності голосити з часом слабшає.

У розмовах жінки, навіть ті, які вміють голосити, зазначали: «В нас співають пісні такі, народ співат» (Розмова з Фулиткою Г.). Мова йде про похоронні пісні, – спеціальні музичні твори, які розповідають про сум за померлим, про біль втрати близької людини тощо. Ці твори дедалі частіше входять у репертуар сільського жіноцтва, яке провадить активне прицерковне життя, знає чимало духовних пі-

сень і з задоволенням вивчає й похоронні пісні, які нині часто можна почути у відповідній ситуації. Такий спосіб вираження жалю за померлим простіший, аніж голосіння. Тим більше, що нині пам'ятають, що справжнє голосіння – це не просто словами виказувати слова, необхідний відповідний музичний супровід – спів: «Думаєте, я помню, як кричала? Хіба буду видумуват:

Йой мамко моя дорогейка,
 Нащо нас лишаєш,
 На кого нас лишаєш?
 То ми тебе більше не будемо видіти!
 На кого ся вже закличеме,
 То наша була підпора!
 Мамо, моя мамо!
 Не лишай нас,
 Бери нас із собою...
 Хижочку тобі зробили,
 Йдеш вже від нас, ідеш
 В далеку дорогу,
 То ми тебе більш не будемо бачити,
 Мамко наша дорогенка!
 Не лишай нас, не лишай!
 То пищитя:
 Йой, Боже наш, Боже!
 Йой, Боже, Боже,
 Не несіт і,
 Та на кого нас лишаєт!
 Мамо!
 Та не забирайте і з хижі!
 (Розмова з Фулиткою Г.).

Саме так по-справжньому, по-давньому «йойкати» вмів лише старше покоління.

За століття змінилося не лише функціональне навантаження, осмислення необхідності голосінь, їхнє побутування, а й закономірно, самі тексти творів цього жанру. Основна зміна полягає в значній редукції голосінь, яка є наслідком послаблення традиції голосити. Так, на замовлення голосільниці початку минулого століття могла наспівати значно довший текст. Таких голосінь у цій експедиції нам записати не вдалося. Довгі голосіння записали в цьому регіоні у 1983–1984 рр. львівські фольклористи В. Сокіл і Г. Сокіл [6: 118–135]. Можливо, такі голосільниці і сьогодні живуть у Закарпатті, проте з певністю можна стверджувати, що їх нині значно менше.

Ще однією текстовою зміною в голосіннях є зменшення кількості епітетів для померлого. Так, у голосінні за матір'ю, записаному століття тому, епітети, ласкаві зменшувальні назви для померлої становлять майже сорок відсотків тексту. Нині таких слів у голосіннях значно менше, їх десь 5–10 відсотків:

«Йо-йой, мамко ти моя любя, дорога! Пріятелику мій, порадоїко моя! /.../ Йой, мамко ти моя, срімна, золота. Порадочко моя! /.../ Йо-йой, мамко ти моя любя, дорога! /.../ Йо-йой, мамко ти моя любя, золота!» [4: 81].

Із сучасного тексту приблизно такої ж величини епітетів можемо вибрати значно менше: *«Йой, мамко моя дорогейка /.../ Мамко наша дорогенка /.../* (Фулитка Г.)

Нині зазнав змін і набір мотивів голосінь. Так, популярний колись мотив запитання до померлого, чому він загнувся, не хоче говорити ні з ким, нам жодного разу не вдалося зафіксувати: *«Ви ся на нас нагнували на вічейки»* [4: 80]; *«Мамко моя! Чого ви си вгнували на нас, шо від коли ми вас просимо, не хочете заговорити?!»* [4: 82].

Надалі найпопулярнішим мотивом у голосіннях залишається нарікання голо-
сільниці на свою майбутню важку долю без людини, яка навіки покинула своїх
близьких. Цей мотив передають численними риторичними запитаннями до по-
мерлого: «Що ж я буду робитойки? я не маю своєї мамунейки, ані свого татунейка – що
ж буду робитойки?» [4: 80]; «Що ж я буду робитойки? Вой, де-ж я ся бідна подію? С ким
буду розмавлятойки, до кого-ж буду приходитойки?» (Свенціцький, с. 80); «Хто мене
потішиш, ай хто мя пожалує, хто мені порадою дасть? /.../ Що-ж я буду діяти без
тебе? На кого ти свої сирітки лишила?» [4: 81].

А ось сучасний наш запис:

- Мамко моя,
Куди ти від мене відходиш,
З ким я ся буду радити,
Що я буду без тебе робити...
Ой мамко моя дорога,
Куди ти від мене йдеш,
Що я буду без тебе робити?
Лишаєш ти мене, лишаєш...
(Фулитка Г.)

До сьогодні незмінним залишився мотив голосіння, який стверджує той факт,
що померлий відходить назавжди і більше не повернеться. Цей мотив часто зву-
чить поряд із мотивом про те, що не буде більше слідів померлого на цьому світі,
їх вже ніде не можна буде віднайти:

- Лишаєш ти мене, лишаєш...
Боже мій, Боже...
То ти йдеш вже на все життя
І ніколи ти вже до нас не прийдеш,
Не будем видіти твої слідочки,
Слідочки твої заростут...
Твоя вже робота занепаде.
(Фулитка Г.);

Не посліжу тя,
Не буде твоїх слідів
Ні на росици,
Ні на водици,
Ні на яким поступочку!..
(Ферінц Є.);

- Де я свою неньку найду –
Хиба уже на тім світі!..
Ци у садочку на листочку,
Ци у горідчику на зілечку? [4: 84].

Дотепер, як і століття тому, відомий мотив «темненької хижчини, що не має ні
дверей, ні оконце»: «Мамко моя, мамко! /.../ а ви собі такої хати смутної загадали! До
цеї хаткі ні вітер не завіє, ні сонечко не заєріє! як ви мете в ці хатці пробувати?!» [4: 82];

- Йдеш у темненьку хижчину,
Шо не має ні дверей, ні оконце.
Там сонце не світить,
Нихто не pomoже, ні отець, ні мати.
Там буде кожний спочивати.
(Бобонич Г.)

– Зробили вам хижку
 Без віконць,
 Без дверей,
 Шо вітер в ню не завіє,
 Ні сонечко не загіє.
 (Лолин В.)

Порівняльний аналіз функціонування голосінь століття тому і на сучасному етапі дає підстави зробити такі висновки:

– нині голосіння стали малопопулярним жанром, значно зменшилася кількість людей, які вмюють голосити;

– змінилося ставлення аудиторії до факту необхідності звучання голосінь на похороні, голосіння вже не є обов'язковим елементом обряду, з'явилося трактування голосінь як нещирого виявлення почуття жалю за померлим;

– голосіння, які вдалося записати на замовлення, нині значно коротші від тих, які записували століття тому, чи навіть років тридцять тому (маю на увазі записи В. Сокола та Г. Сокіл);

– змінився набір постійних мотивів голосіння; так, у текстах стало значно менше епітетів для похвали померлого; практично зникли відомі колись римовані голосіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXII.
2. Кримський А. До історії вивчення російських та українських народних голосінь (Підготовка до друку, вступна замітка і коментарі А. Іоаніді) // НТЕ. – 1973. – № 3.
3. Національні рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.
4. Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI.
5. Сысоў У. Традыцыя ямнаго пахавання ў беларусаў: узаемадносіны вербальна-рытуальных кампанентоў // Весці Акадэміі навук Беларусі. – Мінск, 1992. – № 3–4. – С. 86–92.
6. Фольклорні матеріали з отчого краю / Зібрали В. Сокіл та Г. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1988.

ІНФОРМАТОРИ

Блинда Калина Олексіївна, 1959 р. н., с. Верхній Бистрий Міжгірського району Закарпатської області.

Бобонич Гафія Іванівна, 1925 р. н., с. Верхній Бистрий Міжгірського району Закарпатської області, нар. у Верхньому Бистрому, освіта – 8 класів.

Бурдун Анна Олексіївна, 1940 р. н., с. Верхній Бистрий Міжгірського району Закарпатської області.

Івашко Марія Юріївна, 1933 р. н., с. Голятин Міжгірського району Закарпатської області, неписьменна.

Лолин (Сливка) Василина Олексіївна, 1921 р. н., с. Лозянське Міжгірського району Закарпатської області, 8 народних класів.

Сита Марія Андріївна, 1948 р. н., с. Верхній Бистрий Міжгірського району Закарпатської області, нар. у с. Новоселиця, середня освіта, хлібопекар.

Френіц Єва Федорівна, 1924 р. н., с. Голятин Міжгірського району Закарпатської області, нар. у с. Голятин.

Фулитка Гафія Михайлівна, 1954 р. н., с. Присліп Міжгірського району Закарпатської області, середня школа, колгоспниця.

Ukrainian Funeral Laments: Present-Day Perception and Transformations in Existence (Based on the Transcarpathian expedition of 2008)

Iryna KOVAL-FUCHYLO

The article is a comparative state-of-the-art analysis of the funeral laments' functioning in the Transcarpathia of the early 20th and 21st cc., the material for comparison having been provided by the laments published by I. Svetsits'kyi in «The Ethnographic Collection» (1912), as well as the author's own records. The conclusions indicate that the laments have become a less popular genre, the number of their performers in this or that locality being on the decrease. In addition, present-day laments are much shorter in volume and are not a mandatory component of the burial ceremony, the expediency of their performance at the funeral being increasingly called into question.

Keywords: lament, functioning, folklore, funeral, ceremony, text, transformation.

Украинские похоронные причитания: Со- временное восприятие и трансформации в бытовании (На материале экспедиции 2008 года в Закарпатье)

Ирина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

В статье осуществлен сравнительный анализ функционирования похоронных причитаний в Закарпатье в начале XX и XXI вв. Материалом для сравнения послужили тексты причитаний, изданные Илларионом Свенцицким в «Этнографическом сборнике» (1912), а также тексты, записанные самим автором. Автор приходит к выводу, что причитания стали менее популярным жанром, уменьшилось количество их исполнителей в населенных пунктах. Кроме того, современные причитания значительно меньше по объему и не являются обязательной составляющей погребального обряда. Все чаще ставится под сомнение целесообразность их исполнения на похоронах.

Ключевые слова: плач, функционирование, фольклор, похороны, обряд, текст, трансформация.

Стаття надійшла до друку 27.01.2011

Прийнята до друку 1.03.2011

Нові книги

Микитенко О. Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. – К.: ІМФЕ імні М. Т. Рильського НАН України, 2010. – 424 с.

У монографії розглянуто балканослов'янський текст поховального оплакування як вербальний компонент одного з найбільш «закритих» родинних обрядів, позначеного високою стабільністю традиційної основи. Погляд на фольклорний текст як категорію культури дозволяє аналізувати прагматичні характеристики поховального тексту, його семантичну структуру та поетичну систему. Етнопоетичні особливості жанру поховального оплакування розглянуто на матеріалі порівняльного аналізу текстів широкого хронологічного зрізу української та балканослов'янської (болгарської, македонської, сербської і чорногорської) традиції.

